

SULTAN II. ABDÜLHAMİD ve II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE OSMANLI DEVLETİ ve FAS İLİŞKİLERİ*

Gökhan YEŞİLMEN¹

ÖZET

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından itibaren uyguladığı Panislamist politika doğrultusunda diğer İslam ülkeleri ile olduğu gibi Fas devleti ile de etkileşim kurulmuştur. Avrupalı devletlerin ve özellikle de Fransa'nın Afrika'daki sömürge faaliyetlerine engel olabilmek için Osmanlı Devleti ile Fas arasında elçilik kurulması amacıyla defaatle ve çeşitli yöntemler kullanılmasına rağmen buna muvaffak olunamamıştır. Fransa'nın Osmanlı Devletini Kuzey Afrika'da kendisine karşı tehlike olarak görmesi ve Osmanlı Devleti ile Fas arasındaki ilişkileri çok yakından takip ederek engellemesi iki devlet arasında elçilik kurulamamasının en büyük nedeni olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti Fas siyasetinde İngiltere, İspanya ve nihayetinde Almanya'nın desteğini alarak Fas ile ilgili olaylara müdahil olarak Fransa'ya rağmen Fas siyasetini geliştirmeye çalışmıştır. II. Meşrutiyet döneminde ise Fas ile ilişkiler askeri misyon şeklinde gelişmiş ve Osmanlı Devleti, Almanya ile birlikte Fas'ta faaliyet göstermiştir. Fas ordusunda görevlendirilen Osmanlı subayları Fransız işgaline karşı direniş faaliyetlerinin örgütlenmesi ve mücadelenin sürdürülmesinde çok önemli görevler üstlenmişlerdir. Fransa devletinin gayretleri ile Fas ordusundan uzaklaştırılan Osmanlı subayları Fas'ı terk etmeyerek hem kabilelerin direnişlerine destek olmuşlar hem de kurdukları cemiyetler ile Fas'ta Fransa aleyhine kamuoyu oluşturarak mücadelelerini devam ettirmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Tarihi, Kuzey Afrika, Fas, Sömürgecilik, Jöntürkler

* Bu makale 2020 yılında, Beşinci Muhammed Üniversitesi, Beşeri Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih bölümünde kabul edilen "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Fas İlişkileri" başlıklı doktora tez çalışmasına dayanılarak hazırlanmıştır.

¹ Gökhan Yeşilmen, Dr., bunduka@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0868-0330.

OTTOMAN and MOROCCO RELATIONS DURING SULTAN ABDULHAMID II and CONSTITUTIONAL MONARCH

ABSTRACT

Relations were established with the state of Morocco as well as the other Islamic countries in line with Pan-Islamic policy applied when Sultan Abdulhamid II succeeded to the throne. Although various methods were used repeatedly to establish embassies between the Ottoman state and Morocco in order to hinder the colonial activities of European countries especially of France in Africa, this could not be achieved. The fact that France contemplated that Turkey was a threat against her in Northern Africa and that she prevented the Ottoman State set relations with Morocco through a close inspection were the most significant reasons that both states were not able to set up embassy mutually. Within this context, the Ottoman State tried to develop Morocco policy by intervening in the events regardless of France by providing the support of England, Spain and finally Germany. On the other hand, during the II Constitutional Monarchy, the relations between Morocco and Ottoman State developed in the form of military mission; and the Ottoman State carried out her affairs in Morocco together with Germany. The Ottoman military officers appointed to Moroccan army undertook very crucial missions in organizing resistance activities and maintaining the struggle against French invasion. The Ottoman military officers who were removed from Moroccan army with the efforts of France did not leave Morocco, hence they not only supported the resistance of the tribes but also created public opinion in Morocco against both France and her associations, through which they maintained their struggles.

Keywords: Ottoman History, Northern Africa, Morocco, Colonialism, Young Turks

1. GİRİŞ

Osmanlı Devletinin Kuzey Afrika'daki varlığı ile ilgili birçok çalışma olmasına rağmen özellikle 19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı-Fas ilişkileri ile ilgili aydınlatılmayı bekleyen birçok konu vardır. Buna binaen Osmanlı arşiv belgeleri başta olmak üzere birçok kaynak incelenmeyi beklemektedir. Bu makalede Osmanlı-Fas ilişkileri, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı arşiv belgeleri ve konu ile ilgili yazılmış olan Arapça kitap ve makaleler incelenerek ele alınmış ve dönemin olayları ortaya konarak bir katkı sunmak amaçlanmıştır.

Osmanlı Devleti ile Fas arasındaki siyasi ilişkiler Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) Cezayir'in Osmanlı Devletine katılmasıyla başlamış ve uzun yıllar boyunca bu ilişkiler Cezayir ile Fas

arasındaki sınır sorunları ekseninde gelişmiştir. Daha sonraları ise karşılıklı iyi niyet elçileri ve hediye teatisinden öteye geçmeyen bu münasebetler Osmanlı Devleti'nin Cezayir'deki gücü ile orantılı olarak gelişme göstermiştir.

Ancak Cezayir'in 1830 yılında Fransızlar tarafından işgal edilmesiyle Osmanlı-Fas ilişkileri de farklı bir boyut kazanmıştır. 1820-1830 yılları arasında devam eden Yunan isyanı ve 1827 yılında Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı donanmasının Navarin'de yakılmasından dolayı Osmanlı Devleti Cezayir'in işgaline müdahale edememiştir. Avrupalı devletlerin sömürgecilik hareketlerine hız kazandırmasıyla birlikte gözlerini Ortadoğu'ya ve Afrika topraklarına dikmeleri neticesinde iki devlet arasında ilişkileri geliştirme ihtiyacı hissedilmiştir. Her iki devlet de bu dönemde içinde buldukları şartlardan dolayı Avrupa devletleri arasındaki çıkar çatışmalarından faydalanarak toprak bütünlüklerini koruma siyasetini devam ettirmelerinin yanında siyasi ilişkiler kurmanın yollarını aramışlardır.

Sultan I. Abdülmecid döneminde Fas ile siyasi ilişkilerin tekrar başlatılması için yapılan girişimler neticesinde İngiltere ve Fransa'nın Fas hakkındaki kötü niyetleri ve faaliyetleri hakkında Fas hükümetinin uyarılması için Trablusgarp valisinin harekete geçmesi emri verilmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde de halifeliğin ön plana çıkarılması ve özellikle 1871 de başlayan Cezayir isyanı ile beraber emir Abdülkadir'in Osmanlı Devleti'nden istediği yardımlar Fransızların Cezayir ile beraber Osmanlı-Fas ilişkilerini de yakın takibe almasına neden olmuştur. Nitekim sultan II. Abdülhamid döneminde diğer İslam ülkeleri ile olduğu gibi Fas ile siyasi ilişkilerin geliştirilmesi için çok yoğun çaba gösterilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde ise Osmanlı-Fas ilişkileri askeri misyon şeklinde gerçekleşmiştir.

2. II. ABDÜLHAMİD ve MEVLAY I. HASAN DÖNEMLERİNDE OSMANLI-FAS İLİŞKİLERİ

II. Abdülhamid politikalarının genel istikameti daha 1830'larda, Fransa'nın, Cezayir'i işgal ettiği ve yayılmacı ihtiraslarını belli ettiği sıralarda selefleri tarafından saptanmıştı. II. Mahmud, Abdülmecid ve Abdülaziz saltanatları döneminde, Osmanlı bürokrasisi Türkler'in Orta ve Doğu Afrika ülkelerinin yöneticileri ile bağlarını yeniden canlandırmak, sultanın bu ülkeler üzerindeki egemenlik haklarını dermeyan etmek ve mümkün olan hallerde orada fiili bir Osmanlı varlığı tesis etmek istemiştir. Ama sultan II. Abdülhamid Kuzey Afrika politikasını, seleflerinin zamanındakinden çok farklı şartlar altında geliştirmiştir. Çünkü o meydanı boş bulmamış, başlıca Avrupa devletlerinin birleşik

gücüyle baş etmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden Fransızların sahraya girmesini durdurmak, İngilizleri Mısır'dan çıkarmak, İtalyanların Libya'ya göz dikmesini önlemek, Almanların akınlarına engel olmak ve bütün bunlara rağmen bu devletlerin hepsiyle iyi ilişkilerini devam ettirmek için yeni yollar bulmaya çalıştı (Karpas, 2017: 415,416).

2.1. II. Abdülhamid'in Fas ile Diplomatik İlişkileri ve Sefaret Tesis Etme Çabaları

II. Abdülhamid Osmanlı tahtına geçmesiyle beraber, Panislamist politika uygulamaya başlamıştır. Avrupa sömürgeciliğinin hız kazanması ile beraber İngiltere ve Fransa başta olmak üzere pek çok Avrupalı devletin Afrika ve Ortadoğu'ya yönelik istila politikasına bir tepki olarak İttihad-ı İslam fikri ortaya çıkmıştır. Avrupalıların Panislamizm dedikleri veya bizlerin İslam birliği veya İttihad-ı İslam dediğimiz fikir hareketi, Osmanlı toprakları içerisinde yaşayan teb'ayı Osmanlılık etrafında, Osmanlı toprakları dışında kalan İslam alemini de İslam birliği fikri içinde toplamayı hedefliyordu (Bilge, 1992: 54). Sultan II. Abdülhamid uyguladığı bu politikaya binaen Müslüman devletlerle ilişkileri geliştirmeye önem vermiştir. Bu politikanın tabii neticesi olarak da Fas ile ilişkileri geliştirmek için yoğun çaba sarf edilmiştir. Her iki devletin karşılıklı girişimleri sonucu ortaya çıkan bu çabalar, başta Fransa olmak üzere Fas üzerinde emelleri olan Avrupa devletleri tarafından engellenmiştir.

II. Abdülhamid tarafından 1877 senesinde Mevlay I. Hasan'a, iki devlet arasında sefaret kurulması maksadıyla, aslında bir Fas vatandaşı olan ve İslam devletleri arasında birlik kurarak sömürgeciliğe karşı mücadele etmekte kararlılığı ile bilinen ve aynı zamanda Mağrib devletinin Mısırdaki vekili olan fakih İbrahim Senusi gönderildi (Sinno, 1993: 336).

II. Abdülhamid, İbrahim Senusi ile Fas emiri Mevlay I. Hasan'a gönderdiği mektupta her iki hükümdarın selefleri arasında olduğu gibi şimdi de iki ülke arasında mevcut olan dostluk bağlarına atıfta bulunarak Müslümanların tek bir beden gibi olduğunu, bir yerine bir zarar gelse her yerinde bu acının hissedildiğini ifade ile İslam dünyasının içinde bulunduğu duruma vurgu yapmıştır. İslam'ın şerefine arttırılıp Allah'ın kelamını yüceltmenin ve de elzem olan İslam birliğini sağlamanın iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesiyle başlayacağı fikrini belirtmiştir. II. Abdülhamid Mevlay I. Hasan'ın da bu işe önem vermesini tavsiye ile İslam dininin düşmanlarının kin ve nefretle Müslümanlara saldırdıklarını, İslam dinine yapılan bu saldırıları uzun uzadıya anlatmaya kalkılırsa sayfalar tutacağını ifade etmiştir. Sultan Abdülhamid elçi olarak gönderdiği İbrahim Senusi'den bahis ile şu ifadelerde bulunmuştur;

İbrahim Senusi, Fas ülkesinin bilinen alimlerindenidir. İslam birliği fikrini size en iyi şekilde o izah edecektir. Güzel bir ahlaka sahiptir ve siyasi konularda bilgilidir. Onu bu mektubu size iletmesi için görevlendirdik. Sizin ülkenizde birtakım ıslahatlar yaptığımızı ve başarılı olduğunuzu öğrendik. İslam birliği ve iki devlet arasındaki ilişkilerin kuvvetlendirilmesi için fikirlerinizi öğrenmek istiyoruz. Sizin dualarınızı da bekliyoruz. Sizler peygamber soyundan olduğunuz için her fikriniz bizim için kıymetlidir (BOA., Y.A.HUS.,159/1).

Mevlay I. Hasan, II. Abdülhamid'e gönderdiği cevabi mektupta, onun bütün fikirlerine tamamen katıldığını bildirmekte kendisinin de bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur. Hepsinden daha önemlisi Mevlay Hasan'ın kendisi ile beraber II. Abdülhamid'in de halifeliğini onaylıyor olması her iki hükümdarın bütün İslam dünyası hakkındaki hassasiyetlerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir (El-Menuni, 1985: 71-74).

İbrahim Senusi'nin Fas'a gönderilmesinden üç sene sonra 1880 yılında, Fas hariciye nazırı, Tanca'daki İngiltere konsolosu vasıtasıyla İstanbul'a gönderdiği yazıda, Mevlay I.Hasan'ın iki devlet arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için sultan Abdülhamid'in arzusuna tevafuk etmek istediğini belirtmiştir. Sultan Abdülhamid'in daha önce görevlendirdiği İbrahim Senusi vasıtasıyla başlattığı misyona karşılık, Fas devleti tarafından da İstanbul'a ilerleyen zamanlarda bir sefir gönderileceğini bildirmiştir (BOA., HR.TO.,259/26).

Ecnebi konsolosların ve özellikle Fransa'nın bu olayı açığa çıkarması üzerine bu girişim dünya basınında da önemli bir yer almıştır. Bazı Arap gazetelerinde de bu konuya yer verilmiş, Ceride el-Mağrip gazetesi de bu ilişkilerin gerçekleşmesinin ticari ve dini alanlarda fayda sağlayacağını ifade etmiştir. Tesadüfen aynı tarihlerde Beyrut'ta yayın yapan Ceride el-Semerat el-Fünun gazetesi bu iki İslam devleti arasında başlayacak ilişkilerin maddi ve edebi faydalar sağlayacağından bahsetmiştir. Yine İstanbul'da yayınlanan Sabah gazetesi de Ceride el-Şamiye den alıntı yaparak iki devlet arasında konsolosluk kurulmasının doğuracağı faydalardan bahsetmiştir (El-Menuni, 1985: 67).

1871 yılından itibaren Almanya'nın da sömürge yarışına girerek Afrika'da Fransa'yla rekabete başlaması, Osmanlı Devleti'nin Fas ile bağlantı kurması için yeni bir ümit olmuştur. Almanya, Fransa'yı Fas'ta zorlayabilmek için Osmanlı ve Fas devletleri arasında konsolosluk kurulması için destek vermeye başlamıştır.

1877 yılında Almanya'nın Fas sefiri Testa, Osmanlı ve Fas devletleri arasında sefaret kurulması için görevlendirilmiştir. Testa'nın daha önce İstanbul'da Almanya sefiri olarak görev yapmış olması nedeniyle Osmanlı Devleti'ni daha yakından tanınması iki devlet arasındaki ilişkilerin kurulması hususunda bu tecrübeden yararlanmasına olanak vermiştir. Almanya'nın da tavsiyesi üzerine Fas ordusunun eğitimi için Osmanlı Devleti'nden subaylar getirilmesi tavsiye edilmiş (Yahya, 1981: 474), Mevlay Hasan'ın muvafakat göstermesi üzerine Testa İstanbul'dan bir kısım Osmanlı subaylarını Almanya konsolosluğu emri altında görev almak üzere Fas'a getirmiştir (El-Ğaşi, 2005: 82).

Osmanlı Devleti'nin 93 harbinden yenik çıktığı (1877-78 Osmanlı-Rus harbi) ve büyük toprak kayıplarına neden olan Berlin anlaşmasının akabinde ve Fransa'nın Tunus'u işgal hazırlıklarında olduğu bir zamanda, İtalya'nın da teşvikiyle Fas emirinin Dersaadet'e bir sefir gönderme arzusunda olduğunu bildiren bir mektup gönderilmiştir. 1880 yılında gönderilen bu mektuba karşılık II. Abdülhamid iki İslam devleti arasında mevcut olan bağların daha da güçlendirilmesi için Fas emiri tarafından gönderilecek sefiri memnuniyetle karşılayacağını ve Osmanlı Devleti tarafından da Fas'a bir sefir tayin edileceğini bildirmiştir. Bu kararın Seyyid Muhammed b. Serbi b. Muhtar vasıtasıyla Fas Emir'ine tebliğ edileceği ifade edilmiştir (BOA., HR.TO.,498/82).

Fas'ta yaşayan ve Osmanlı vatandaşı olan Doktor Ahmet Yemeni hariciye nezaretine 1900 yılında gönderdiği yazıda Osmanlı Devleti'nin Fas'ta sefaret kuması gerektiği fikrini nedenleriyle açıklayan bir rapor göndermiştir. Bu raporda Fas'ın içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve askeri durumun çok kötü olduğu ayrıntılarıyla vurgulanmış ve buradaki Osmanlı vatandaşlarının da bu kötü idare altında yaşadıkları mağduriyetin burada bir Osmanlı sefareti olmadığı için sahipsiz kalmalarından kaynaklandığı belirtilerek bir sefaret tesisinin gerekliliğinin önemi anlatılmıştır (BOA., Y.MTV.,210/24).

Tahta çıktığından beri defaatle Fas'ta sefaret kurma girişimlerine Avrupalı devletlerin zaman zaman kendi menfaatleri doğrultusunda verdikleri destek II. Abdülhamid'i tatmin etmemiştir. İngiltere ve Almanya'nın verdikleri bu desteği samimi bulmayan Osmanlı sultanı çoğu defa bu çabalarını mümkün olduğunca gizlilik içerisinde sürdürmüştür.

Bu maksatla bazen şeyhler, bazen de tüccarlar bu iş için görevlendirilmiştir. Bu kişiler İbrahim Senusi örneğinde olduğu gibi bazen Fas vatandaşları arasından, bazen de Trablusgarp veya Cezayirli tüccar veya din adamları arasından seçilmiştir. Bu görevlendirilen elçiler

her ne kadar Fas sultanıyla konuyu müzakere etmişlerse de yine de Fransızlar her seferinde maksadın gerçekleşmesine mani olmayı başarmışlardır. Öyle ki yukarıda da bahsedildiği gibi 1889'da Mevlay I. Hasan'a iki devlet arasında sefaret kurma talebi iletilince Fransız sefiri bu haberi alır almaz Mevla Hasan'ın yanına gelerek ülkesinin bu haberi hoş karşılamayacağını söyleyerek Mevlay Hasan'ı vazgeçirmiştir. Bunların dışında görevlendirilen bazı kişilerin ise daha görevlerini ifa etmeden öğrenilmesi durumunda ise Osmanlı Devleti bunu inkar etme yoluna gitmiştir.

2.2. Tunus'un İşgali (1881) Sonrasında Osmanlı Devleti ve Fas ilişkileri

Fransa Tunus'u işgal ettikten sonra Afrika'daki sömürgeleştirme faaliyetlerini tamamlamak için Fas üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Tunus'u işgal ile beraber Osmanlı Devleti tarafından ortaya konacak olan engelleri büyük oranda aşan Fransa, Fas'ı işgal etme düşüncesini uygulamaya koydu. Söz konusu Fas'ın işgali olunca İspanya Fransa'yı engellemek maksadıyla Osmanlı Devleti'ni Fas'ta daha etkin hareket etmeye teşvik etti.

Aynı sene içerisinde Tunus'un işgalini hala sindirememiş olan İtalya ve Fas'taki ticari çıkarlarını korumak isteyen İngiltere devletlerinin sefirleri de Mevlay I. Hasan'a, Osmanlı Devleti'ne bir sefaret heyeti göndermesi için tavsiyede bulunmuşlardır. Bunun üzerine Fas emiri kendisine isyan eden Sus eyaletini itaat altına almak üzere buraya giderken İstanbul'a bir sefaret heyeti göndermeye karar vermiş, ancak bu karara rağmen Mevlay Hasan ülkesindeki isyanları ve iç karışıklıkları bastırmakla meşgul olduğundan olsa gerek İstanbul'a bu sefaret heyetini göndermemiştir. Mevlay Hasan, 1882 yılında gönderdiği mektupta, öteden beri Osmanlı Devleti'nin olmasını arzu ettiği gibi artık iki devlet arasında doğrudan ilişki kurulmasının mümkün olacağını ifade etmesine rağmen bu düşünce fiiliyata geçirilememiştir (BOA., Y.A.HUS.,170/95-1-3).

2.3. Madrid Konferansının Tadili (1890)

Alman imparatorunun teşviki ile Fas emirinin, 1880 yılında yapılan Madrid konferansında alınan kararların hafifletilmesi için yeni bir konferans talep etmesi üzerine, İspanya tarafından Madrid konferansında imzası bulunan devletler davet edilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Madrid sefiri Tarhan Bey 1887 yılında hariciye nezaretine gönderdiği gizli yazıda, Mösyö More ile yaptığı sohbet esnasında, şayet Madrid'de bir konferans yapılacak olursa Osmanlı

Devleti bu konferansa iştirak etmek isterse bundan memnuniyet duyacağını ifade ettiğini bildirmiştir. Mösyö More, Tarhan Bey'le yaptığı sohbetin devamında Fransa'nın Fas'ta karışıklık çıkarmaktan geri durmadığını ve yapılacak bir konferanstan rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. Fas emirinin arzusu üzerine 1880 tarihli muahedeyi tadil için tasarlanan bu konferansın toplanmasına İspanya tarafından kesin gözüyle bakılmakta olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti ise Fas'ta statükonun korunması arzusunu İspanya'ya bildirmiştir (BOA., Y.A.HUS.,208/61-1-5).

İspanya hariciye nazırı bu konferans için Madrid'de bulunan diğer ülke sefirlerine raporlar hazırlaması için süre tayin edildiğini, daha önceki konferansta bulunan bu devletlerin yeni konferansta Fas üzerindeki baskıları azaltmak yerine kendi hak ve himaye yetkilerini genişletme niyetinde olduklarını Osmanlı sefirine bildirmiştir (BOA., İ.MMS., 95/4020-1-6).

Konferansa, Osmanlı temsilcisi olarak Tarhan Bey'in katılması kararı alınmıştır (BOA., MV.,27/57). Osmanlı Devleti, Fas'ın bir İslam devleti olmasından dolayı ve her koşulda Fas'ın aleyhine kararlar alınacağını öngördüğünden bu konferansa katılarak Fas lehine kararlarda etkili olabilmeyi hedeflemiştir. İlk başta Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere Tarhan Bey tayin edilmişken sonradan bu karar değiştirilerek umur şehbender müdürü Şemseddin Bey temsilci olarak tayin edilmiştir (BOA., Y.A.HUS.,210/36/1-6). Şemseddin Bey Madrid'de bulunduğu sürede Osmanlı fevkalade orta elçisi sıfatını taşıyacaktır (BOA., İ.HR.,309/19673).

Madrid'de yapılacak konferansa Osmanlı Devleti'nin davet edilmesi üzerine Fransa hariciye nazırı, İspanya hariciye nazırına 1880'de yapılan konferansa katılmayan Osmanlı Devleti'nin bu konferansa neden davet edildiğini sormuştur. İspanya hariciye nazırı da bu davetin uluslararası siyaset gereği yapıldığını, davetin geri alınmasının mümkün olmadığını, İngiltere, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın bu davete sıcak baktıklarını, eğer ister ise Fransa'nın bunu engellemek için faaliyette bulunmakta serbest olduğu cevabını vermiştir. İspanya hariciye nazırı ayrıca 1880 senesi konferansında Osmanlı Devleti için de bir davetiye hazırlandığını ancak kendisinin bilmediği bir nedenden dolayı gönderilmediğini ifade etmiştir (BOA., Y.A.HUS.,210/68-1-3).

Madrid konferansının tadili için Almanya'nın yaptığı bu girişim İngiltere ve Fransa tarafından boşa çıkarılmıştır. İngiltere ve Fransa devletleri kendi aralarında Mısır ve Fas hakkında bir ticaret anlaşması yapmak sureti ile Almanya'yı Fas'tan uzak tutmayı başarmışlar, bunun

neticesi olarak ta Osmanlı Devleti'nin de çabaları boşa çıkmıştır (Filali, 2006: 83).

2.4. Mevlay Abdülaziz Dönemi Osmanlı-Fas İlişkileri

Osmanlı Devleti Mevlay Abdülaziz döneminde de iki ülke arasında sefaret kurmaya gayret göstermiştir. Yıldız sarayı başkıtabet dairesinden Osmanlı hariciye nezaretine gönderilen 1894 tarihli yazı ile Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelerde sefaretları ve onların İstanbul'da sefaretları olduğu halde, Osmanlı Devleti ile Müslüman bir devlet olan Fas arasında sefaret olmamasının esef verici bir durum olduğu, İki devlet arasında kurulacak siyasi ilişkilerin her iki devlete sağlayacağı faydanın aşıkır olduğuna dikkat çekilmiştir. Fas'ta bulunacak bir Osmanlı sefirinin yabancı devletlerin Fas aleyhindeki olumsuz faaliyetlerinin önlenmesi için siyasi anlamda fayda sağlayacağı belirtilmiştir (BOA., Y.PRK.HR.,19/71-2). Buna binaen Fas hariciye nezaretine gönderilen mektupta iki devlet arasında sefaret bulunmamasının esef verici olduğu, şayet iki devlet arasında bu münasebet sağlanır ise iki İslam devleti arasında kardeşlik ve sevgi bağlarının daha da güçlenmekle beraber Avrupalı devletlerin Fas üzerindeki kötü emellerine karşı bir set oluşturacağı ifade edilerek, karşılıklı sefir gönderme konusunun müzakere edilmesi talep edilmiştir (BOA., Y.PRK.HR.,19/71-3).

Mevlay Abdülaziz'in saltanatının ilk yılında sefaret kurulması için yapılmış olan girişim sonuçsuz kaldığından 1899 yılında yeniden Fas sultanına bir elçi gönderilmesi planlanmıştır. Lakin henüz bu elçi gönderilmemiş iken olay Fas'ta duyulmuştur. Daha önce Fas veziri Ahmed b. Musa'nın hizmetinde görev almış olan Attarzade Muhammed Sadık el-Şami, hariciye nezaretine gönderdiği belgede Osmanlı Devleti tarafından Fas sultanına bir hediye gönderileceğinin siyasi camiada duyulduğunu bildirmiştir. Tanca'da bulunan Avrupalı devletlerin sefirleri bu olayı duyar duymaz bir araya gelerek bu hediye nin Fas'a girmesine engel olmaya karar vermişler ve Fas sultanıyla da görüşerek Osmanlı Devleti'yle siyasi bir ilişkiye girmesinin önüne geçmişlerdir. Hatta bu olay "Tan" ve "Tunsi" gazeteleri ve Tanca'da çıkan diğer gazetelerde haber yapılmıştır (BOA., Y.PRK.HR., 27/28).

Osmanlı Devleti'nin Madrid, Paris ve Berlin sefaretları Fas'taki bu gelişmeleri çok yakından takip etmekle kalmıyorlar, bilakis istenmeyen durumların gerçekleşmesini engellemek için büyük bir gayret sarfediyorlardı (Kavas, 2011: 187). Berlin sefiri Tefvik Bey tarafından 1901 yılında gönderilen şifreli yazıda, daha önce Osmanlı Devleti ile Fas arasında konsolosluk oluşturulması girişimleri Fransa tarafından

engellenmiş ise de İki devlet arasında konsolosluk kurulması için Almanya'nın da arabuluculuğu ile Fas sultanına tekrar talepte bulunulması önerilmiştir. Bu talebin yapılması için güzel bir vesile de bulunmuştur. Şu anda Fas ile Fransa arasında ciddi bir anlaşmazlık bulunmaktadır. 1845 tarihinde Cezayir ve Fas hükümetleri arasında bir sınır anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmanın 1. Maddesine göre sınır Cezayir'in Osmanlı idaresinde bulunduğu zamanda, Cezayir ve Fas devleti arasındaki şekli olarak kabul edilmiştir. Ancak Fransa, Fas'ın elinde bu anlaşma metninin olmadığını bilmektedir. Bu şekilde Fransa'nın, Fas'a ait birçok toprak üzerinde hak iddia edeceği muhakkaktır. İşte bu anlaşmayı vesile ederek, şu anda Fas emiri tarafından Londra'ya gönderilmiş olan ve temmuz ayında Almanya imparatoruyla görüşecek olan Fas heyetine, Almanya ziyaretleri sırasında bu anlaşmanın bir suretinin gizlice verilmesiyle Fransa'nın Fas toprakları üzerindeki hak iddiası engellenmiş olacak, ve eğer Fransa bu konuda ısrar ederse diğer Avrupa devletleri ve Osmanlı Devleti bu konuda müdahil olma hakkını elde edeceklerdir. Bunun için anlaşmanın bir suretinin Berlin'e yollanması ve bu vesile ile iki devlet arasında doğrudan ilişki kurulmasının sağlanması düşünülmüştür (BOA., Y.PRK.EŞA.,38/45).

1902 yılında Şeyh Abdülkerim hariciye nezaretine gönderdiği müzekkerede, Merakeş'e yaptığı seyahatinde Fas emiri ile gerçekleştirdiği mülakattan bahsetmiştir. Bu mülakatta Fas emiri iki taraf arasında sefir tayini hakkında daha önce Osmanlı Devleti tarafından yapılan teşebbüse kendi selefi tarafından verilen olumsuz cevaptan üzgünlük duyduğunu ve iki devlet arasında karşılıklı sefir tayini meselesinde çok istekli olduğunu ifade etmiştir. Bunun gerçekleştirilmesine başlangıç olması ve Avrupalı devletlerin itirazına sebep olmaması için Osmanlı Devleti tarafından, Osmanlı hükümetinin idaresinde olan vapurlardan bir iki vapurun iki ayda bir kere Fas sahillerinde işlettirilmesi planlanmıştır. Görünüşte bu vapurların işletme işlerini yapmak vazifesiyle görevli, gerçekte ise Müslüman halklar arasındaki bağlantıyı kuvvetlendirmeye muktedir olan ve hali hazırdaki duruma ve din işlerine vakıf olan kişiler arasından seçilmek üzere, Fas sahillerinin münasip yerlerinde Osmanlı Devleti'ne ait acenteler oluşturulması ve bunlara bağlantılı olan işlerle bu acentelerin genişletilmesi düşünülmüştür. Bunlardan başka Osmanlı Devleti tarafından Avrupalı devletlerin yaptığı gibi postahaneler açarak bazı konularda yetki sahibi olması ve iki devlet arasında birlik ve kardeşlik tesis edildikten sonra şebhenderler tayin olunabileceği, Fas emiri tarafından bir mühür ve mektupla bildirilmiş, Fas veziri ve devlet

adamlarının bu fikirde olarak bunu fiilen gerçekleştirmeye hazır olduklarını bildirmiştir (BOA., BEO., 1899/142390-1-6).

2.5. El-Cezire (Algeciras) Konferansı (1906)

Başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin Fas'ı kendi nüfuz bölgelerine ayırarak sömürgeleştirmeye başlamaları üzerine, bu devletlerin Fas üzerindeki baskılarına son vermek üzere Almanya'nın teşvikiyle Mevlay Abdülaziz El-Cezire konferansını düzenleme kararı almıştır (Filali, 2006: 89). Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya, Osmanlı Devleti'ni de Fas lehine el-Cezire konferansına müdahil etmeye gayret göstermiştir.

Alman imparatorunun desteğiyle el-Cezire konferansında alınacak kararlar konusunda Osmanlı padişahının Fas emirine tavsiyede bulunması kararı alınmıştır. Kayzer, Osmanlı sultanı ile haberleşmesinde Fas'ın siyasi durumunun böyle bir girişim için müsait olduğunu ve siyasi anlamda tecrübe sahibi olan Osmanlı padişahının daha çok genç olan Fas emirine nasihatle bulunmasının çok faydalı olacağını bildirmiştir. Fas'ta bulunan Almanya sefiri bu konuda Osmanlı hükümetine yardımcı olacaktır, çünkü Almanya, Fas'taki statükonun bozulmasını istemediği gibi Bahr-ı Sefid kıyısında bulunan diğer İslam devletlerinde de statükosunun muhafaza edilmesini istemektedir.

Alman imparatoru ve Osmanlı padişahı tarafından alınan karara binaen Fas emirine bir mektup gönderilerek, Fas'ta asker ve polis teşkilatının ıslahatı konusunda, ıslahatın farklı ülkelerden oluşan karma subaylar tarafından yapılması ve bu iki teşkilatın ıslahatının sadece bir devlete verilmemesi tavsiye edilmiştir. Vergiler konusunda ise ıslahatların bütün ülkeyi ve ticareti kapsayacak şekilde yapılması, ordunun yenileştirilmesi konusunda da İngiltere ve Fransa'ya güvenilmemesi, satın alınacak silahların Almanya'dan yavaş yavaş alınarak ordunun modernize edilmesi Fas emirine tavsiye edilmiştir (BOA., Y.PRK.TŞF.,7/119-2). Bu haberleşme çok gizli bir şekilde yapılmış, hatta Almanya sefaretindeki başkatip dahi haberdar edilmeden, mektup sadattan biri tarafından seyyah sıfatıyla götürülmüştür (BOA., Y.PRK.TŞF.,7/119-1).

Konuyla ilgili olarak Alman sefiri ile yapılan görüşmede toplanacak konferansa Osmanlı Devleti'nin katılması için Almanya tarafından girişimde bulunulması istenmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1880 tarihli konferansa katılmamış olmasından dolayı bu konferansa katılmasının mümkün olmayacağı cevabıyla birlikte, polis teşkilatının eğitilmesi için muallim gönderilmesi hususunda Osmanlı Devleti'nden

Arapça bilen zabıtlar gönderilebileceği, ancak bunun da konferansta anlaşmaya bir madde eklenmesiyle daha münasip olacağı ifade edilmiştir (BOA., Y.PRK.TŞF.,7/119-3).

Mevlay Abdülaziz'in Fas'ı sömürgecilerin elinden kurtarmak için tertip ettiği bu konferans neticesinde alınan kararlar beklenilenin aksine Fas için tam bir yıkım olmuştur. Mağripli milliyetçiler ve aşiretler anlaşmaya tepki göstermişler ve bunun sonucunda Kazablanka'da meydana gelen olaylarda Fransız doktor Mösyö Muşan öldürülmüştür. Fransa, bu olayların çıkmasında büyük rol oynayan Almanya'yı suçlamıştır (Filali, 2006: 94).

3. MEVLAY ABDÜLHAFİZ ve İTTİHAT TERAKKİ HÜKÜMETİ

Mevlay Abdülhafiz, Fas'ta Avrupalı devletlerin nüfuzuna karşı baş gösteren karışıklıklar sırasında kardeşi Abdülaziz'in sultanlığını tanımayarak Merakeş bölgesinde istiklalini ilan etti. Böylece Fas ikiye bölünmüş oldu (Ceran, 2012: 859). Fransız askerlerinin Kazablanka'ya girmesi ve Avrupalılara karşı direniş hareketleri hep aynı senede ortaya çıktı. Fas uleması, sultan Abdülhafiz'e Almanya ile işbirliği yapması için baskı yapıyordu. Böylece Fas, Almanya'nın dostu olan Osmanlı Devleti ile de dolaylı bir anlaşma içinde olacaktı.

Mevlay Abdülhafiz'in tahta çıktığı sene Osmanlı Devleti de Jön Türkler meselesi ile yeni bir döneme giriyordu. Jön Türkler anayasa rejimi üzerinde ısrar ederlerken bir yandan da İslam aleminde yayılmacı politika güden İngiltere ve Fransa yerine Almanya ile işbirliğine gitmeye sıcak bakıyorlardı. Jön Türklerin bu tutumları Fas'ta çok güzel bir hareket olarak görünüyordu.

Fas'ta Mevlay Abdülhafiz tarafından başlatılan reformlar sırasında İtalya ve Almanya'ya diplomatik elçiler gönderildiği gibi Jöntürkler teşkilatı ile de temas kurularak Fas ordusunu modernize etmek için onlardan yardım istendi. 1909 yılında 12 askeri subay Fas'a gönderildi. Gelen Türk subayları Fransa'nın muhalefetine rağmen derhal askeri birliklere kumandan olarak tayin edildi. Ancak Paris görüşmelerinde Fas'ın ihtiyacı olan mali yardım kesilince Fransızların isteği üzerine 1910 tarihinde Türk subayları Fas'ı terk etmeye mecbur bırakıldı. Ancak bunların birçoğu 1912 sonrası direniş hareketlerinde görev almak için Fas'a geri dönmüştür (Bilge, 1992: 54-56).

İstanbul'dan gerek coğrafi ve gerekse siyasi bağlılığı itibariyle oldukça kopuk bulunan Fas'ta Türk-Alman İttihad-ı İslam ajanları faaliyette bulunmuşlardır. Özellikle Müslüman askerler arasında

dağıtılan, Arapça beyannamelerde cihadın önemi dile getirilmiş, bir Müslüman olarak itilaf devletleri adına onların safında savaşmanın küfür olduğundan bahsedilerek, mezkur devletlerin İslam'a karşı takındıkları tavır ve İslam ülkelerine karşı izlemekte oldukları politika anlatılmaya çalışılmış, dolayısıyla bu devletlere karşı başkaldırıda bulunmanın gerekliliği vurgulanmıştır.

İttihad-ı İslam ajanlarının Fas halkını harekete geçirmede kullandıkları unsurlardan birini bu ülkenin kısa bir süre önce Fransızlar tarafından işgal edilmesi hadisesi oluşturmuştur. Ancak bu yöndeki çalışmalar ve Fas halkının Fransa idaresine karşı kışkırtılması ve aktif bir faaliyet içine sokulmaya çalışılması itilaf devletleri memurlarını sıkı ve sert tedbirler almaya sevk etmiştir. Fransa'nın hakim olduğu bölgelere ilaveten, İspanya hükümetinin Alman çizgisinde bir politika gütmesiyle, Fas'ın İspanya'ya ait kısmı da Türk-Alman ajan ve propaganda heyetlerinin hareket noktası haline gelmiş ve bu durum itilaf devletleri için büyük bir tehlike kaynağı olmuştur (Hülagü, 2006: 137).

Osmanlı Devleti'nin Fas'ta yaptığı bu faaliyetlerine karşılık Fransa'nın tepkisi çok sert ve yoğun olmuştur. Fransa, Fas'ın muhtelif yerlerinde görev yapanlar başta olmak üzere bütün Osmanlı vatandaşlarını buralardan göndermek için her yola müracaat etmiştir.

Fas ordusundaki görevine son verilmiş olan subaylardan Tahir ve diğer bazı subaylar Fransızların baskısıyla ordudaki görevinden azledildikten sonra Fas'tan ayrılmayarak bir dernek kurmuştur. Tahir Bey'in ordudaki görevine son verilmesine sebep olan olay ise Fas'ta "Elğladonun" kuracağı orduya reislik etme vazifesinin bu Osmanlı subayına verileceği haberinin Fransızlarda yarattığı korku ve endişedir. Fransızlar bununla da kalmamış basında aleyhine haberler yapılarak Fas halkının gözünde kötü duruma düşürülmek istenmiştir. Sadece kendisi değil, sultanın tercümanı olan bir başka Osmanlı vatandaşı, sadece tercümanlık vazifesi yaptığı halde Fransızların saldırılarından kurtulamamıştır (BOA., HR.SYS.,404/35-5).

Almanya 1911'de yapılan anlaşma ile iktisadi bazı haklar haricinde Fas'ta Fransız hakimiyetini kabul etti. Bu anlaşma, Fransa tarafından 30 Mart 1912 tarihinde, Alman desteğini kaybeden ayrıca Fransız ve İspanyolların karşısında tamamen çaresiz duruma düşen Mevlay Abdülhafız'e zorla kabul ettirildi. Bu himaye anlaşmasıyla sultanın içerideki hakimiyeti kabul ediliyor, ancak Fas'ın menfaatlerinin yurtdışında Fransız konsoloslarınca korunacağı, ayrıca ülkede idari, adli, mali ve askeri ıslahat yapılacağı hükme bağlanıyordu. Fransız himayesi

dışında kalan, İspanya'nın nüfuzundaki bölgeler ise ayrı bir anlaşma ile İspanya'nın himayesine verildi (Ceran, 2012: 863).

Almanya ve Fransa arasında Fas hakkında yapılan bu anlaşma hükümleri Almanya tarafından Osmanlı Devleti'ne şifahen tebliğ edilmiştir. Bu mukaveleye ne şekilde tepki verileceğine dair istişare odasında yapılan görüşmeler sonunda, Osmanlı Devleti, Fas'ın bağımsızlığını tanıdığından ve iki devlet arasında elçi bulunmadığından bu mukaveleye müdahale etmenin doğru olmayacağı kararı alınmıştır (BOA., BEO., 3965/297303/1-4). Ayrıca bir İslam devleti olan Fas'ın bağımsızlığına gölge düşüren bu anlaşmanın tanınmaması için, yapılan tebligatlara cevap verilmemesi kararı alınmıştır (BOA., HR.SYS.,404/18-59). Fas'ın egemenliğine gölge düşüren bu anlaşma maddelerinin Fas emiri tarafından kabul ediliyor olması Osmanlı Devleti'nin tavrını değiştirmeyecektir (BOA., BEO., 4025/301825-1-4).

Yine himaye anlaşmasının maddelerinden biri olan Fas dışında bulunan Faslıların hukuk işleri ile ilgili Osmanlı Devleti'ne yapılan tebligatın neticesinde, 1912 yılında hariciye nezareti tarafından ilgili Osmanlı bakanlıklarına gönderilen yazıda, Osmanlı Devleti'nin Fransa ile savaş halinde olduğu gerekçe gösterilerek, daha önce Fransa ile yapılan anlaşmalar hükümsüz sayılmıştır. Buna binaen Cezayirli ve Tunuslular Osmanlı vatandaşlığına geçebilecek veya Avrupa genel hukukundan faydalanabileceklerdi, bu şekilde Fransız himayesi yok sayılacaktı. Fas konusunda ise; Fas'ın bağımsız bir devlet olmasından dolayı Fas vatandaşları Avrupa genel hukukundan tabi tutulacak, bu şekilde Osmanlı topraklarında yaşayan Faslılar üzerinde Fransız himayesi yok sayılacaktır (BOA., BEO.,4338/325289-1).

İspanya ve Fransa'nın Fas'ı nüfuz alanlarına böldükleri 1913 tarihli mukavelenamenin 22. Ve 23. Maddelerine göre başka ülkelerde yaşayan Faslıların kendi aralarında meydana gelen veya başka devlet vatandaşlarıyla meydana gelecek ihtilaflara Fransa veya İspanya konsolosları bakacaktı. Bu anlaşmaya, Fas vatandaşlarının Fransa ve İspanya'nın himayesi altında olacakları maddesi eklenerek diğer devletlerin ve de özellikle Osmanlı Devleti'nin Fas ile ilgili olaylara müdahalesi engellenmeye çalışılmıştır (BOA., BEO.,4149/311157-6-7). Buna karşılık, sadareten hukuk müşavirliğine 1913 yılında gönderilen yazıda, öncelikle bu mukavelenamenin Osmanlı Devleti tarafından kesinlikle tanınmayacağı vurgulandıktan sonra ikinci olarak Osmanlı topraklarında yaşayan Faslıların Avrupa genel hukukuna tabi olacakları ifade edilmiştir. Bu anlaşmaya sessiz kalmanın muahedeyi tasdik etmek anlamına gelebileceği düşüncesi ile İspanya ve Fransa sefirlerine, Fas

vatandaşlarının hukuk işlerinin Avrupa umumi hukukuna göre bakılacağı bildirilmesi ve yine Osmanlı Devleti içerisinde bulunan ecnebi konsoloslarının Avrupa genel hukukunu yerine getirmekle yükümlü oldukları şartının bildirilmesine karar verilmiştir (BOA., BEO.,4193/314419-1-3).

Bunun akabinde Fransa'nın İstanbul konsolosluğu tarafından 25 Nisan 1914 tarihinde hariciye nezaretine bir tebligat gönderilmiştir. Bu tebligatta, 18 Nisan 1914 tarihinde Fransa sefaret ve Osmanlı hükümeti arasında kararlaştırılan itilafnamenin 3. maddesine göre Osmanlı Devleti'nde yaşayan Faslıların hukukunun Fransızlar tarafından sağlanacağına dair olan maddenin, 27 Mart 1912 tarihinde imzalanan Fransa-İspanya anlaşmasına göre artık İspanya sefaret tarafından görüleceği tebliğ edilmiştir (BOA, BEO.,4300/322442-1). Bu tebligat ile beraber Fransa tarafından Osmanlı Devleti'ne, İspanyanın Fas toprakları üzerindeki hükümler sınırlarını gösteren bir harita takdim edilmiştir (BOA, BEO.,4300/322442-2). Buna karşılık Osmanlı Devleti bu egemenlik hakkının İspanya'ya devrini, Osmanlı Devleti ile İspanya arasında bir anlaşma olmadığından dolayı uygulanamayacağını ifade ile Osmanlı topraklarında yaşayan Faslıların hukukunun Avrupa genel hukukuna göre uygulanacağı cevabını vermiştir (BOA., BEO.,4300/322442-3).

4. SONUÇ

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreği Osmanlı Devleti ile Fas arasında siyasi ilişki kurma faaliyetlerinin zirve noktasını oluşturmuştur. Sultan II. Abdülhamid ve Mevlay I. Hasan sömürgeci devletlere ve özellikle Fransa'ya karşı en yoğun mücadeleyi verdiler. Her iki hükümdar da seleflerine göre en zor şartlar altında devletlerinin varlığını sürdürmeye çalışırken İngiltere ve Fransa'nın kendi aralarındaki çatışmaları bir yana bırakarak anlaşmaları her iki hükümdarı daha da sıkıntılı bir duruma düşürdü. Bütün bu zorluklara rağmen II. Abdülhamid ve Mevlay I.Hasan arasında defalarca bazen gizli bazen açıktan olmak üzere sefaret kurma girişimleri gerçekleşti. Bir anlamda da kaderin bir cilvesi olarak iki devlet üzerine de saldırıların en yoğun olduğu dönemde Mevlay I.Hasan ve II. Abdülhamid gibi güçlü karaktere sahip iki hükümdarın iktidarda olması devletlerinin ömürlerini uzatmada çok etkili oldu. Sultan II. Abdülhamid halifelik kurumunu çok etkin bir şekilde kullandığı halde Fas emiri ile olan haberleşmelerinde bu sıfatını ön plana çıkarmamaya özen göstermiştir. İki hükümdar da haberleşmelerinde İslam birliğini ön plana çıkarmak sureti ile asıl amacın bağımsız kalmış

olan devletlerini baskıdan kurtarıp kalan diğer Müslümanların kurtuluşuna vesile olma amacına vurgu yapmışlardır.

Sultan II. Abdülhamid ve Mevlay I. Hasan'ın sefaret konusundaki ısrarcı girişimleri her seferinde Fransa'nın engeli ile karşılaşmıştır. Fransa çoğu zaman Fas emirine ve vezirlerine baskı yaparak, bazen ajanlık faaliyetleri ile ve bazen de basını kullanmak yolu ile aleyhte propaganda yaparak iki devletin arasında siyasi ilişkiler kurulmasının önüne geçmeyi başarmıştır. Osmanlı Devleti ve Fas arasındaki sefaret kurma çabalarına ilk olarak İngiltere, ardından çok yoğun bir şekilde İspanya ve son olarak Yirminci yüzyılın başlarında Almanya kuvvetli bir şekilde destek vermiş veya aracı olmaya çalışmıştır. 1875 yılından sonra kısa bir süre İngiltere Fas'ta istediği imtiyazları alabilmek için Fransa'ya karşı bu olayı koz olarak kullanmıştır. Hemen ardından Fransa'nın Fas'taki faaliyetlerinden ciddi şekilde rahatsız olan İspanya, Fransa'ya karşı bir denge oluşturmak amacıyla Osmanlı Devleti ile Fas arasında sefaret kurulması için aracılık etmiştir. Hatta bunu gerçekleştirmek için İspanya'nın Tanca konsolosları çok fazla mesai harcamışlar ve bazen İspanya hariciye nazırları bile bu işle hususi olarak ilgilenmişlerdir. Son olarak Almanya, Fas üzerinde çıkar elde etme yarışına girince sefaret kurma işine önayak olmaya çalışmış ve çaba sarf etmiştir. İngiltere'nin iki devlet arasında sefaret kurulmasına yardım etmemesi ise Fransa ile aynı endişeyi paylaşıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu endişe eğer Osmanlı Devleti ve Fas arasında İslam birliği temelli bir ilişki sağlanır ise bu birliğin İngiltere sömürgelerinde bulunan diğer Müslümanlara örnek teşkil edeceği endişesidir.

Osmanlı Devleti'nin Fas ile alaka kurmaya çalışması sadece Kuzey Afrika'da kendi topraklarını korumaya yönelik değildir. Osmanlı Devleti'nin Madrid konferansı ve daha sonra bu konferans kararlarında yapılacak tadil anlaşmasına ve de el-Cezire konferansına katılmak ve müdahil olmak için yoğun çaba göstermesi Fas'ın sömürgeci devletlere karşı duruş oluşturmaya yardım etme maksadına da yöneliktir.

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki hükümetinin Fas ile ilgili politikaları biçim değiştirmiştir. Mevlay I. Hasan'ın vefatından sonra Mevlay Abdülaziz ve Mevlay Abdülhafız artık Fransızların baskısından kurtulamaz hale gelmişlerdir. Bu durumda sefaret kurmanın güçlüğü anlaşıldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin Fas ile ilgili faaliyetleri tamamen askeri misyonların ajanlık faaliyetleri şeklinde kendini göstermiştir. Bununla birlikte Fas'ta İslam birliği politikası terk edilerek yerine kutsal cihat politikası ikame

edilecektir. Bu nedenle de Fas'a çok sayıda askeri misyon ve ajan gönderilecektir. Ancak Fransa tarafından Fas ordusu veya hükümetinde görevli olan bütün Osmanlı memurları uzaklaştırılmış ve hatta Fas topraklarında ticaret yapan Osmanlı vatandaşları dahi Fransızların hışmından kurtulamamışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İstanbul

BOA., Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.) 1899/142390., 3965/297303., 4025/301825., 4338/325289., 4149/311157., 4193/314419., 4300/322442

BOA., Hariciye Nezareti, Siyasi (HR.SYS.) 404/35., 404/18

BOA., Hariciye Nezareti, Tercüme Odası (HR. TO.) 259/26., 498/82.

BOA., İrade, Hariciye (İ.HR.) 309/19673.

BOA., İrade, Meclis-i Mahsus (İ.MMS.) 95/4020.

BOA., Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 27/57.

BOA., Yıldız, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.) 38/45

BOA., Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.) 159/1., 170/95., 208/61., 210/36.

BOA., Yıldız, Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.) 19/71., 27/28.

BOA., Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.) 210/24.

BOA., Yıldız, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF.) 7/119.

Kitap ve Makaleler

Bilge, M. (1992). "II. Abdülhamid'in İslam Birliği Çağrısı Ve Fas".*II Abdülhamid Ve Dönemi*. İstanbul:Seha Neşriyat. s.45-63

Ceran, İ. (2012). *Fas Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

El-Ğaşi, M. (2005). Fikret'ül Camia El-İslamiye Min Hilal "El-Nur El-Lami Fi Beyan El-Asıl El-Cami"Li-İbrahim El-Senusi, El-OsmaniyunFi'l-MağribMin Hilal Arşivat El-Mahalliye ve El-Mutavassitiye, El-Memleket El-Mağribiye.*Camiat El-Muhammed El-HamisAgdal, Menşurat Külliyyet El-Edeb El-Ulum*

El-İnsaniye, Silsile: Nedevat ve Münazarat, Rakam 123, Matbbat El-Emniye, s.35-72

- El-menuni, M. (1985). *Mezahar Yakaza El-Mağrib El-Hadis*. El-Ribat: El-Hazane El-Amme LilKütübVe'l-Vesaik
- Filali, A. (2006). *El-Tarih El-Siyasi El-Mağrib El-Arabi El-Kebir*. Kahire: Şirket Nas Liltıbaa
- Hülagü, M. (2006). *Pan-İslamizm Osmanlının Son Umudu*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları
- Karpat, K. (2017). *İslam'ın Siyasallaşması*. İstanbul: Timaş Yayınları, Çeviren. Şiar Yalçın
- Kavas, A. (2011). *Osmanlı-Afrika İlişkileri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları
- Sinno, A. (1993). *El-Diplomasiyye El-Almaniyye ve Muhavelat İhya El-Camia El-İslamiye Beyn El-Sulta El-Osmaniye ve El-Mağrib El-Aksa (1870-1890)*. BeyrutHavaliyat
- Yahya, C. (1981). *Tarih El-Mağrib El-Kebir*. Beyrut. Dar El-Nahda El-Arabiye